

A székelység autonóm intézményei a 19. század első feléig

(Kivonat)

A dolgozat a székely történelem autonóm intézményeit vázolja, szabályalkotásban, előljáró-választásban, területi közigazgatási téren, gazdasági önkormányzatban és katonai szervezetben, a 13. századi forrásoktól a 19. század második feléig. A 17. század végétől a székely szabadság és önkormányzat rendszere válságba kerül, de a székelyek közjogi különállására, illetve sajátosságaira a továbbiakban is számos példa hozható.

*

A székelység autonóm intézményeiről, az ún. *Székely szabadság* rendszeréről számos középkori krónikában, feudalizmus kori jogalkotásban olvashatunk.

A székely önkormányzat kiterjedt az élet minden területére, magába foglalta a szabályalkotási, illetve az előljáró-választási jogot, de főleg a közösségnek azt a törekvését, hogy saját maga határozza meg intézményeinek tevékenységét, működését, kizárva azt a lehetőséget, hogy a központi hatalom beleszóljon a székelység életébe.

A székely autonómia egyik legfontosabb alapeleme a királyi adomány hiánya volt, egy olyan korszakban, amikor a „*lux regium*” a királyi hatalmat, az uralkodói szuverenitást jelképezte. Amikor egész Európában az államfő földadományozási jogát semmilyen jogviszony nem korlátozta, létezett egy kivétel, ez a Székelyföldre vonatkozott.

Míg az Árpád-házi uralkodók nem adományoztak földet Székelyföldön, a nyugat-európai feudalizmus közgondolkodását magukban

hordozó ANJOU-királyok nem tudták megérteni és nem akarták elfogadni a székelységnek e sajátos jogállását. Így például Károly Róbert király 1324. július 17-én Lok-Kászont Sándornak, Opor fiának, s általa Egyednek, Sándor testvére fiának adományozta. A csíkiak azonban László maior exercitus vezetésével ellentmondottak.¹

A fenti adomány érvényesítésével Lajos király is megpróbálkozott, az 1349. október 6-i, illetve 1360. december 3-i ítéletének a székelység ismét sikerrel ellentmondott.²

A királyi jog és az uralkodói hatalom a 14. századi Székelyföldön nem érvényesülhetett, ami mai fogalmaink szerint a térség területi autonómiáját jelképezte.

A székelység életkerete igencsak különbözött a feudális magyar királyság jogviszonyaitól. Erről a sajátos közjogi státusról SZÁDECZKY KARDOS Lajos a következőképpen fogalmazott: A székely „bírói ítélet nélkül nem volt le tartóztatható, csupán tettenkapás esetén. Birtokjoga még a magyar nemesnél is erősebb volt. Ezért míg a vármegyei nemes vagyona hűtlenség esetén vagy magvaszakadtával a kincstárra szállt, a székely birtoka akkor is a családé vagy nemzetségé maradt, vagy a rokonok nemlétében a szomszédra szállott, annak a jogi véleménynek alapján, hogy az valamikor vérokon lehetett. A székelység különleges jogalanyiség volt, mely a székely vérből való származást és az azzal járó jogok összességét jelentette.”³

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ez a különleges közjogi státus még a nemesség számára is vonzerőt jelentett. 1279-ben például Lőrinc nevű nemes és fia, Lestyán azzal a kéréssel fordult V. István királyhoz, hogy a telegdi székelyek szomszédságában fekvő Szederjes és Szentkereszt nevű öröklött birtokaikkal együtt a telegdi székelyek „törvénye és statútuma szerint élhessenek”.⁴ Az uralkodó ki is vette őket a vajda hatósága alól, és felszólította az említett székely universitást, hogy a két nemest fogadja be. Ebből az esetből TAGÁNYI Károly a székelyek autonóm jogállására következtetett. Mint írja: „A székely föld tehát, legalábbis már V. István korában a királyi és a vajdai vármegyéktől és váraktól merőben különböző és különálló jog-

* Acta (Siculica) 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Gheorgheni, T. VLADIMIRESCU 7A, RO-535500

terület volt, amelyen nem vajdai vagy megyei, hanem önálló székely hatóságok működtek... és ahol minden más törvénynek, jognak hatálya megszűnt, mivel ott csupán a székely törvény és jogszabály uralkodott.”⁵

Ez a sajátos székely jogterület a maga szabadságával együtt a következő századokban is igen vonzóan tűnt a szomszédos és a közép-európai térségek számára. Mindez nagyszámú bevándorlást eredményezett a székely régió fele, melynek konkrét hatásait a 17. század eleji lustrák adataiból is érzékelhetjük. Így például Gyergyóban 1614-ben az össznépeség 8,9%-a, míg 1643-ban 9,5%-a tekinthető bevándorlónak. A Csíki-medence esetében a beköltözés aránya már magasabb: 1614-ben 10%, míg 1643-ban 11,6% tekinthető más vidékről származónak.

Nagy általánosságban János Zsigmond fejedelemségéig Székelyföldön nem érvényesült a „iux regium”. 1566 és 1570 közötti időszakban Erdély uralkodója már számos gyalog- és jobbagycsaládot adományozott telkekkel együtt a székely főembereknek, illetve a vármegyei nemeseknek. Így például 1569-ben 40 fejedelmi adományt jegyeztek, míg 1570-ben a székelyföldi donációk száma elérte az 57-et.⁶

A közszekelység a gyakori adományok ellenére is igyekezett megakadályozni a „iux regium” érvényesülését. 1569. február 12-én például a fejedelem felhívja mindszenti CSÍKI Péter és csíkszentimrei MÁRTON Tamás figyelmét, hogy tartsa figyelemben a király embereinek döntését.⁷

1570-ben TELEGDI Mihály, a székelyek főkapitánya szintén ellentmondott a fejedelemnek Csíkszentsimonnak az ANDRÁSSY családnak való adományozásakor.⁸ Az esetek sokaságát még sorolhatnánk. Tény azonban, János Zsigmond adományai igen nagy ellenállást váltottak ki a székely közösségekben. Utóda, BÁTHORI István már csak igen nagy körültekintéssel és igen ritka esetekben élt a fejedelmi adományozás jogával.

A 17. században az ún. székely szabadság elismerésével a fejedelmek nem folyamodtak iux regiumhoz. 1653-ból származó **Approbata Consuetudo** III. R. L. XXVI. cím VII. artikulusa

szerint pl. „a székelységben való jószágok, amelyek iure haereditario (örökségi jogon) és az ő régi szabadságok szerint bírattatnak és a poseszorok vagy azoknak praedecessori iux regiumot nem vittenek azon jószágba ezután is a poseszoroknak vagy azoknak legitimus succesorinek és igaz haeredisinek (örökösöknek) akaradjok s kedvek ellen se a fiscus, se más senki iux regiumot az olyan jószágokba, kikbe régi privilégiumok ellen más justt bé nem vittenek, mind ezidáig is a poseszorok.”⁹

A HABSBURG-uralom állandosulását jelző *Leopoldini diploma* konkrétan már nem említi a Székelyföldnek a iux regiumtól való mentesülését, bár a hitlevél 14. pontja kimondja, hogy „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhével s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak a tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbagyok nem értetnek ez alá.”¹⁰

Bár a 18. századtól kezdődően nem találkozik az uralkodói adomány tiltásával, az ún. „székely örökség” védelme mégiscsak a HABSBURGOk birtokadományozásának a korlátozását szolgálta. Talán ezzel hozható kapcsolatba a „Municipalis consuetudo sicularum” szövegében érzékelhető birtokvédelem, melyet 1700-ban a következőképpen pontosítottak: „A megnyílt örökségek megbocsátásakor az adversa parst meg kell kínálni, mert különben a sentenciának semmi ereje nem leszén.

Ha valaki közülük székely örökségért mást perbe akar fogni, tehát tartozik az akkori elsőben minden atyafiai felől felelni, hogy ő véle más afelől nem perel...”¹¹

Az ilyen jellegű törvényerejű szabályozásokra azért is szükség volt, mivel nem minden esetben tartották be az ún. „Jószág leszállásra” vonatkozó törvényes rendelkezéseket. Így például CSEREI János, mivel a kuruc szabadságharc leverése után is II. RÁKÓCZI Ferenc hűségében maradt, az 1717. évi szebeni orszá-

gyűlés határozata alapján elvesztette bölöni udvarházát, az ahhoz tartozó belső és külső apertinentákkal, jobbágyokkal együtt, illetve a nagyjaitai és Fehér megyei ágostonfalvi birtokokat. Az említett területeket a fiscus lefoglalta, de a vérokonság elve alapján CSEREI Mihály kapta meg. A rebellis primor azonban VI. Károly császártól időközben kegyelmet kapott, és 1720 májusában visszakövetelte részét testvérétől. CSEREI Mihály azonban a székely örökségre vonatkozó utódlási jogtól eltérően, feltételekhez kötötte a testvéri rész visszaszolgáltatását: „Ha CSEREI János vagy mostani özvegyi állapotjában gyermek nem lévén – írja a nagyhatalmú főúr –, vagy megházasodván s gyereket adván Isten ő felsége, mind maga, mind gyerkei in utroque sexu deficiálnának azon fent specifikált jószágok, melyeket én csupa csak igaz atyafisá-gomból tulajdon enyimek lévén, ajándékoztam vissza ő kegyelmének, nem az ő kegyelme testvératyafiára s azok maradékaira, kiknek már semmi jussok és successiojok nincsen azon jószágokhoz, hanem én reám s az én holtom után két ágon lévő maradványaimra szálljanak vissza azon jószágok...”¹²

Csik-Gyergyó-Kászon-székben és Háromszéken a határozatok felállításával a székely örökség jogi helyzete is megváltozott. A HABSBURG-hatóságok számára a székely katonacsalád önfenntartását biztosító Jóság is felértékelődött, hiszen ennek elvesztése tulajdonosa által a katonáskodás anyagi háttérének a megszüntetéséhez vezetett volna. Ezért a székely örökség adásvételét is megpróbálták korlátozni, másrészt azonban ha a Jóságot részben katonacsalád tagjai, részben pedig provincialisták örökölték, úgy döntöttek, „hogy az illetén fekvő Jók, a székbeli katonákról a provincialistákra az örökösödésnél fogva a magok természetben által nem szállhasanak, hanem az örökösök egyenlő bets szerént készpénzüil kifizettessenek – amelyek legszorosabb értelemben véve Lófő és gyalog örökségek és a székbeli katonaság felállításának alkalmatosságával ehhez törvényesen felíratnak vagy felírattniak kellett volna, és megfordítva.”¹³

A székely örökség védelmének a legtipikusabb példája az a tény, hogy a 17. században,

az a székely térségben letelepedett örmények a 19. század második feléig nem rendelkezhettek termőfölddel.

A székely szabadság egyik legfontosabb ismérve az adómentesség volt. Mátyás király krónikása, BONFINI szerint „a székelyek a szabadságot annyira szeretik, hogy későbbek lennének inkább meghalni, mintsem adót fizetni. Magyarország királyainak soha nem akartak adót fizetni, s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehet őket kényszeríteni.”¹⁴

Ugyancsak az olasz származású történetíró tesz említést az ökörsütésről. Mint írja, „a mi időnkben pedig csak késéssel és a király kegyével bírtanak arra, hogy a dicső Mátyásnak némi házanként egy-egy ökröt adjanak.”

II. Ulászló 1499-i kiváltságleveléből megtudjuk, hogy a király törvényes koronázásakor, első házassága alkalmával, illetve elsőszülött fia keresztelésekor minden telkes székely egy-egy ökröt köteles adni az uralkodó megbízottjainak.¹⁵

A székelység azonban ilyen irányú kötelezettségeinek is nehezen tett eleget. Így például 1506-ban, a későbbi II. Lajos születésekor megtagadták az ököradót, mire a király emberei erőszakot alkalmaztak, az ökröket a legelőkről és istállókból kiragadták. A székelyek az adóbeigyjítók egy részét legyilkolták, más részüket pedig megfuttatták. Ekkor az uralkodó TOMORI Pált, a lovasság parancsnokát küldte ellenük lovas- és gyalogsereggel. A székelyek legyőzték TOMORI hadát, maga a vezér a csatában kapott több mint tíz sebével volt kénytelen elmenekülni. A lovasparancsnok a nándorfehérvári, temesvári, orsovai és szörénytoronyi őrségekből sereget gyűjtött, és a székelységet a királyi parancs teljesítésére kényszerítette.¹⁶

VERANCSICS Antal, a 16. század közepeán tevékenykedő esztergomi érsek arról írt, hogy „az ő idejében az ország romlásával a székelyek szabadsága is kárt szenvedett, mert a haza szükségét szenvedvén, a székelyek is, midőn a viszonyok úgy kívánták, segélyadásra kényszerítettek.”¹⁷

A székelyek önkéntes adófizetése 1543-ban kezdődött, amikor a rendek a szultánnak kül-

dendő adóra és Izabella királynő segítségére adót szavaztak meg, és elrendelték az ökörsütést, mégpedig úgy, „hogy a község fejenként 50–50 pénzt, a főnép két-két ökröt, a lófejek egy-egy ökröt, Szent Bertalan napban és Szent András napban ismét adnának a székelységből fejenként egy-egy forintot.” 1544-ben MARTINUZZI FRÁTER György kormányzó a székelységet ért károokra való tekintettel kifizette helyettük a török császár jelen és jövő évi adóját. Az 1545-ös és az 1546-os esztendőekben a székelyek egy-egy forintot vállaltak magukra. 1547-ben ökörsütést adtak, 1548-ban pedig 4000 forint adót fizettek. Ez az úgynevezett segélyadó az 1562-es évi felkelés után kötelező adóvá vált 1599-ig, amikor Mihály vajda, majd 1601-ban BÁTHORY Zsigmond visszaadta a székelyek ősi szabadságát.

A 17. század évtizedének adómentessége a HABSBURG-uralom állandósulásával megszűnt. Bár I. Lipót császár 1691. december 4-én kelt diplomájában kihangsúlyozta: „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől”, 1692-től kezdődően mégis adófizetésre kényszerítették őket. Ez a kötelezettség 1692-ben 22 000 forintot, 1693-ban 35 000 forintot, 1694-ben 42 000 forintot, 1696-ban 66 000 forintot, 1699-ben 90 000 forintot, 1702-ben és 1703-ban 93 750 forintot tett ki.¹⁸

A székely szabadsághoz hozzátartozott a katonaszállásoktól való mentesülés is. A középkori oklevelekben nem nagyon történik említés erről a kiváltságról, hiszen a székelység alkotta a magyar királyság, majd az erdélyi fejedelemség keleti haderejét. A HABSBURG-uralom állandósulásával azonban megváltozott ez a helyzet. A székelység képviselői talán ezért is ragaszkodnak a Leopoldini diplomában megfogalmazott kiváltsághoz, melynek értelmében mentesültek a téli és a nyári katonai elszállásolás terhével.

Mindez papíron maradt csupán, hiszen ha a gyergyóiak és a csíkiak 1698–1702 közötti panaszaira gondolunk a megszálló osztrák sereg garázdálkodásaival kapcsolatban, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az osztrákok mennyire nem tartották be a Leopoldini diplomában vállalt kötelezettségeiket.

A kedvezőtlen természeti körülmények, a földművelésre kevésbé alkalmas táj igencsak megnehezítette a székely családok számára a megélhetést. Anyagi gondjaik enyhítése érdekében a központi hatalom ingyenes sóhasználatot biztosított számukra.

Székelyföld területi-jogi szerveződése is eltért a korabeli Erdély közigazgatásától. Területi önkormányzatának feladatait a székelység a nemzetgyűléseken, a székeken belül a székgyűléseken végezte. Az üléseken bírósági, katonai és közigazgatási kérdésekkel foglalkoztak. Az egyik legjelentősebb székely nemzetgyűlés az 1506. esztendei volt, amelyben a gyergyói LÁZÁR András elnökölt.

A székelyek első tisztviselője, a székelység ügyeinek főintézője a székely ispán, a „comes” vagy, ahogyan később hívták, „a székelyek grófja”. A „székely ispán” a király által kinevezett, felelőséggel a királynak tartozó tisztviselő. A 15. századtól kezdődően többnyire az erdélyi vajdák viselték a székely ispáni méltóságot, a 16–17. századokban pedig maguk a fejedelmek. A fejedelemség megszűnésével felszámolódott az ispáni cím is. Mária Terézia azonban felvette címei közé. Az ispán feladatköre, tekintélye és kötelessége azonos a királyi vármegyék ispánjéval. A székely ispán címe: „comes Siculorum”, amiből az következik, hogy rangra nézve a királyi udvar főtisztviselői és várispánjai sorában foglal helyet, tudniillik Szent István király, Nagy Károly császár példaadása után indulva az udvartartás főtisztviselőit és ispánjait általában a „comes” címmel illette.

A 14. század végéig fokozatosan kialakult a székelység területi önkormányzati szervezete, a székek rendszere. A szék első tisztviselője a hadnagy, vagy más kifejezéssel a kapitány. A kapitány már kezdettől fogva a szék szabadon választott tisztviselője. A legrégebbi oklevelekben a szék tisztviselői között a felsorolásnál első helyen van említve. Hivatala nem merül ki teljesen a hadi szemlék (mustrák) tartásában, nemcsak arra vigyáz, hogy a szék katonanyaga, annak felszerelése mindig készenlétben legyen, hanem részt vesz a törvénykezéseknél, bírásokodásban, sőt végrehajtója a székgyűlések határozatainak és a törvény-

székek ítéleteinek is. A kapitány feladatköre az 1562-es évi felkelés leverése után jelentősen csökkent, a 17. században a különböző oklevelekben érzelhető viták során hatalma egyenrangúnak tűnt a királybíróéval. A II. RÁKÓCZI Ferenc vezette szabadságharc idején találkozunk utoljára e tisztség betöltőinek neveivel és meghatározó feladatkörével a székely közigazgatásban és a katonai szervezetben. Az igazságszolgáltatás képezte a szék másik tisztségviselőjének, a székbírónak a feladatkörét. A székbíró szabadon választott tisztségviselő volt, aki feladatkörét, a bíraskodást több széküllőből (seniores), az esküdtszék felállítását pedig az esküdtekből (iurati assessores) létrejött bíróság közreműködésével látta el.

A 15. században a székely közigazgatásban fokozatosan megjelent a királybíró, aki a központi hatalom részéről ellenőrizte a széki törvénykezést, a székelyek ispánja utasításainak betartását és ítéleteinek végrehajtását. Feladatkörüket az 1559-es évi országgyűlés a következőképpen pontosította: „A királybírónak az ők hivatalok azért adódik, hogy az egyes székekben ők tiszteletes és az ő feleségeik méltóságának megfelelő szokásokkal éljenek, és meg nem engedhető, hogy hivatalnokai önkénnyel törvénykezési és büntetési pénzeket szedjenek. De azt sem engedik ő felségeinek, hogy ők jövedelmeiktől valamiképp elűtessenek, vagy őket a többieknél kevesebbre becsüljék. Minthogy ő szent felségeik világosan látják, hogy a királybírókat a székelyek többi statusa között nem becsülik eléggé, s a bírságpénzekből nekik megfelelő porciókat nem adnak, amint az igazságos és illendő volna, s amint azt fejedelmi hivatalnokok megérdemelnék...”

A 16. század második felében hatalmuk jelentősen növekszik, sőt egy időben meghatározóvá is válik a székely közéletben. BETHLEN Gábor fejedelem lehetővé teszi választhatóságukat a székely közösségek által. A 18. században, főleg a II. RÁKÓCZI Ferenc vezette szabadságharc leverése után ismét a székek legfontosabb tisztségviselőivé váltak, és hatalmuk a széki közigazgatás fennmaradásáig meghatározó volt.

A gyergyószárhegyi LÁZÁR-család tagjai hadnagyai és királybírói voltak Kászón-, Csík- vagy Gyergyószéknek. Az általuk felépített

kastélyban, a lovagteremben tartották Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek székgyűléseit. Legtöbbször itt döntöttek a Felső-Maros és Olt folyók völgyében lakó székelység életének főbb mozzanatairól. Így például 1679-ben Gyergyószárhegyen 212-en vallottak DACZÓ István főkapitány visszaélései ellen, 1662-ben, majd 1674-ben a gyergyói falvak közbírái ugyancsak Szárhegyen hoztak határozatot Ditró, Szárhegy és Remete közföldjeinek használatáról is.

A székely autonómia másik jellemzője a szabályalkotási jog. A székely írott jog első emlékével 1451-ben találkozunk, 1466-ban Zabolán az erdélyi vajda és a székely ispán összefoglalta és kiadta „a székelyek régi törvényeit és jogait.”¹⁹

A székely törvényalkotás lényege az önszerveződés jogi háttere mellett a közösség érdekeinek a védelme volt, mind a belső rendbontók, mind pedig a különleges státust elfogadni nem akaró vármegyei, néha vajdai hatalommal szemben. A közösségi érdek törvénybe foglalása döntő módon meghatározta a székely Constituciók lényegét. A székely jog ellen vétőket pedig igen nagy szigorral büntették. 1499-ben például a II. Ulászló király elé terjesztett cikkelyekben a következőképpen szabályozták a székely jog ellenségeivel való járást: „Ha valamelyik székely ... a közösség java ellen magánúton vagy valamelyik székely új és rossz törvényeket hozna be, vagy a közösséget jogaiban vagy jószágában uralná vagy elnyomná, vagy a székelyek javát és közállását érintő jogokat, jó szokásokat és igazságos székely törvényeket megszavazni nem törekednék... a székelyek közössége ítélkezzék felette”²⁰

Hasonló gondolat fogalmazódott meg az 1505. esztendei udvarhelyi Consitucióban is: „ha a bírák közül valamelyik Istenét elfelejtve és a maga idvességét is hátra hagyván, vagy könyörögséért vagy ajándékért vagy pedig maga hasznáért az igazi útról valamely felé kitérne, az olyan mindjárt számkivetésre sentenciáztassék, melynek minden ingó, bingó marháit és örökségét is elveszesse és annak utána mint olyan hamis hitű és névbeli, Székely Országban ne maradhasson és ne lakhassék.”²¹

A székelyeknek 1506-ban, Agyagfalván megfogalmazott Constitutiói a Székelyföldet szinte külön országnak deklarálják és kihangsúlyozzák, hogy ha a királynak tisztségviselőjétől „valami törvénytelen háborgatás és kárvallás történik országunknak szabadsága ellen, ne pártütéssel álljanak ellen, hanem közönségesen egy helyben üljenek, és a megbántott félnek segítsenek.”²²

Bármilyen szigorral is viseltettek a székely rend megbántóival szemben, bármennyire is büntették az ún. Székely szabadság megrontóit, a számkivetett vagy lefejezett székely földje nem a királyt, s az államot, hanem az elítélt rokonságát, hozzátartozóit illette meg.

„Székely ember örökségét semmiképpen el nem veszítheti, ha a fejét hitetlenségért elvesztené is, hanem atyafiára marad” – olvashatjuk az 1555. április 28-án összegyűjtött A Székely Nemzet régi Törvényei néven ismert törvénygyűjtemény 30. pontjában.²³

A szabályalkotási jog a székek életkeretét is befolyásolta. Így például az 1650. esztendei Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék Constitutiói szabályozták a falvak közötti határvonalakat, ellenőrizték a földművelés és a pásztorkodás feltételeit, a tilalmas határ őrzését, a falusbírók és az esküdtek tevékenységét. Sőt, még az alkirálybírók feladatkeretét is pontosították.²⁴

A székely önkormányzat legkisebb alapegységei a faluközösségek és a tízesek voltak. Mint ahogy a falutörvényekből is kitűnik, a közösség önmaga szervezte meg jogi-közigazgatási életét, megválasztotta elöljáróit, akikről megkövetelte a community által megszövegezett statutum rendelkezéseinek tiszteletben tartását, illetve a falu érdekképviseletét.

A falu élén a falubíró állt, akit hét esküdt segített tevékenységében. Fő feladatkerük a bírászkodás, a faluszéken való ítélelhozatalal valósul meg. Fontos szerepük volt a mustrák előkészítésénél, illetve megszervezésénél is. Kapcsolatban voltak a széki hatóságokkal és alkirálybíróval. A termés védelmét, a tilalmasok oltalmazását 12 hites bíróra bízták. Az 1581-es évi falutörvényben a gyergyóújfalviak a következőképpen vélekedtek a bírák megválasztásáról és feladatáról: „...minden

falu az ő falujában 12 hütös bírákat esküssenek, kik az tilalmas vetésnek oltalmazására gyakorlatossággal vigyázzanak, minden ahhoz való külső, belső dolgokkal, hogy a 12 hütös bírakkal egyetemben az falu az királybírák büntetésein kívül megbüntessék önnön köztök való végezett bírságokkal.”²⁵

A faluközösségek tagjai mindenképpen egymás között akarták megoldani a vitás kérdéseket, s így működőképessé tették a belső önkormányzat mechanizmusát. Legalábbis ez a törekvés érzékelhető a 16–17. századi falutörvényekben.

A székely önkormányzat legkisebb egysége a tízes, melynek katonai feladatkeré a 16. század folyamán felszámolóódott, és előtérbe került gazdasági funkciója: a földosztás és a birtokviszonyok szabályozása, a havasi legeltetés irányítása, a közösségi lisztelő és fűrészmalmok használatának megszervezése.

A letelepedés korszakában a székelység katonai feladatkeré volt a fontosabb. A 13–14. században szinte összefonódott a tízes katonai és településformáló szerepe. A tízes ugyanis egy bizonyos közösséget foglalt magába. Nevét a Tíz katonának mustrára vagy hadba küldése után kapta. A 16. századi forrásainkban a tízes szerepének megváltoztatását érzékeljük. A fejedelmi hatalom többször megpróbálta ráerőszakolni a székelysége a fejenkénti (családonkénti) hadszolgálatot. Egy 1558-ból származó forrásunk arról tudósít, hogy csupán a lófők esetében sikerült érvényesíteni a központi kormányzat ilyen irányú akaratát, a székelység többségét alkotó gyalogok sohasem jelentek meg teljes létszámmal a hadban. A főnép a továbbiakban is 3–5 páncélos katonával volt kötelez jelen lenni a mustrán vagy hadban. Az 1562. évi felkelés után a székely község társadalmi státusa alapjaiban válttozott: először libertinus, később pedig egy részük jobbágyosba sülyyed.

A 17. századi fejedelmek székely politikája megváltozott: a fejenkénti (családonkénti) hadbaszállás kötelessége mellett visszakapták ősi szabadságjogaik nagy részét. Bár az 1600-as években az erdélyi politika formálóí figyelmen kívül hagyták a tízes katonaaállító feladatkerét, mégis a századvégi lustrák és II. RÁKÓCZI Fe-

rencnek az 1704. esztendei összeírása jelzi, hogy a későbbiekben is számon kellett tartaniuk a tízesek hadszervező szerepkörét, sőt az általunk végzett helytörténeti kutatások jelzik, hogy a falvak tízeseinek szerepe volt a 18. század végi, a 19. század eleji, az 1848–49-es szabadságharc, a 19. század második felének háborúiban részt vevő katonák kiválasztásában és számontartásában.

A szántó- és rétföldek időszakos felosztása, a földhasználat ellenőrzése is a tízes hatáskörébe tartozott. Így például 1589-ben Száldokon a Varga utcában vagy szerben SZABÓ Tamás a tízes engedelmé nélkül kaszált két kalangyára valót, tetteért a szék elé citálták.²⁶ 1590-ben a farcádfalvi feltízesbeliek beperelték ALBERT Gergelyt, aki nem elégedett meg a feltízes által kiosztott földdel, és erőszakkal területet foglalt a feltízes részéből, melyet búzával be is vetett. 1595. március 28-án süköi GYÖRGY István panaszt emelt farcádi VAJDA György ellen, aki a felperes panasz szerint „az elmúlt 1594. esztendőben nyárban Szent Jakab apostol nap (július 25)... hozta el az alperes két szekér szerszámot, kész meg kaszáltat, egyik szekérral feltakarva volt, másik renddel az farcádi határból, Udvarhely székéből, Vajda aratása nevű helyből, az feltízes, farcádi feltízesnek osztott rész füve közül, melyet ha tagad, ezt meg ezt bizonyítom, törvényt is kérek.”²⁷

A tízes birtokszabályozó szerepe almási DOMOKOS Péter 1596. július 13-i vallomásából is kitérünk: „Az HOGYAI Benedek nyilat még KORNIS Mihály idejébe egy ideig hanszára meg vettem vala. Az tízes ki csóvála belőle, s mint-hogy vére az BENEDEK Péter atyát, LUKÁCS Benedeket illette vala, meg tilta az pert köztink, mert az ki nyilat neki vala, hogy meg osztottak vala, az atyafiának jutott vala, mert akkor valaki más falubeli ember nyilat bír ki vették tőle, hogy vér valahozza LUKÁCS Benedek, neki ítéli a törvény, de immár mikor István Deák meg perlett a tízessel, és rá hozza az igaz tevőket, ki mennének mű tízesül, mert én is a tízessel vagyok.”²⁸

Birtokszabályozó feladatköre érzékelhető szentkirályi BERZE Mihály 1596. esztendei vallomásából is: „... az záloglással ki nem hattam vala (perestársát) onnan a falubeli törvénytevők elől.

Abból nem értjük, hogy hozott valami nívumot, mert nem magyarázza, csak törvényt várok az tízekről.”²⁹ Ezt a birtokszabályozó funkciót az udvarhelyi vár kapitánya többször korlátozta. Így például 1597. augusztus 9-én arról értesülünk, hogy „Almási GELÉRD Mártont szabadítja a törvény ősz eresztőben való szénafűben, melyet JÁNOS Gergely bír, ahogy szembe ment az JÁNOS Gergely, és az tízes ellen is szabadíttatik. Bikkfalvi GERGELY Mihály adgya Kapitány uram (perbe), hogy belevigye az fűbe GELLÉRD Mártont.”³⁰

A birtokszabályozó feladatkör tovább élt a 17. században is, sőt még a 18. század közepén is találkozunk hatáskörével. „Továbbá elhatároztuk – olvashatjuk Csíkszentmihály 1639. esztendei falutörvényében – hogy sem Nyíresben, sem egyebütt lévő kaszálókon, sem nyílszántó földeken a falu tudta nélkül semmit el ne zálogosítson, vagy másként el ne idegenítsen anélkül, ahogy a helység tízesének azt ne mondta volna.” A tízeseknek a közföldek visszaszerzésére irányuló törekvése Gyergyószentmiklóson is érzékelhető. 1693-ban például a helyi tízesek igen sok egyéni foglalást változtattak vissza közföldekké: a két alsó tízes a Fejér-patak, a két középső tízes Károly vesze, míg a két felső tízes az Oláh nevű szántóföldeket visszavették foglalóiktól. 1747. július 20-án Gyergyószentmiklós két középső tízese BEREZ Ferencet, MÁRTON Jánost és ZÖLD Imrét a már említett Károly vesze nevű terület felszabadítására kényszerítette.³¹

A gyergyóremetei tízesek a 18. század elején esztenatársaságokat hoztak létre, ahol megszervezték a pásztorfogadást és a legeltetést. Ugyanezek a tízesek külön fűrészmalommal rendelkeztek, ahol megszervezték a kivágott fa feldolgozását. Tízesek tulajdonában lévő fűrészmalomokkal találkozunk a 18. századi Gyergyószentmiklóson is.³²

A tízesek a közerdők, tilalmasok védelmét is felvállalták. SZABÓ Péter primipilus szerint 1596-ban Vágáson a tilalmas felosztása előtt „ki ki tudta részét az ő tízesével”.³³ Ebben az erdőben a rendbontókat 1 forint bírsággal büntették,³⁴ más esetekben pedig a tilalom megszegőit zálogolták, mint ahogy az vágási KOVÁCS

Istvánnal is történt.³⁵ A tízes a rendszabály megszegői számára megtilthatta az épület- és tűzifa-részesedést. 1589-ben például a bögöziek Csomortán tízese lehetlenné tette FARKAS Ferenc, BÖGÖZI András, FEKETE Lukács és BENCZE Péter számára a fa- és parlagmegosztásból való részesedést.³⁶ Ditró községben a tízesek erdő- és legelőközössége a modern közbirtokosság létrejöttéig, vagyis a századfordulóig működött.³⁷

Mint láthatjuk, a székely tízesek gazdasági feladatköre szorosan összefonódott a földközösséggel, a székelyföldi szántók-, rétek-, legelők és erdők közös birtoklásával, illetve a gazdasági tevékenységek közösségi megszervezésével.

A székely szabadság alapelemei, a térség önkormányzati szerkezete egy működőképes autonómiát jelképezett a 17. század végéig. A HABSBURG-uralom állandósulásával a székely szabadság és önkormányzat válságba került. Az adókötelezettségek állandó növekedése, a katonaelszállások kényszere olyan terhek voltak, amelyek nagyon megnehezítették a székely közösségek életét is. A székelyek azonban szorgalmas munkával, a székek és a falvak önkormányzatának továbbépítésével próbálták menteni azt a maradékot, ami még maradt a középkori autonómiából. És nem mindig sikertelenül. A székely székek a 18. században, sőt még a 19. század elején is sok esetben érvényesítették a helyi közösségek érdekeit a Gubernium központosító törekvéseivel szemben. Ugyanakkor ebben az időszakban is folytatódott a falvak szabályalkotási törekvései, melyek a falvak és a székek számára is biztosították az önszerveződés kereteit.

Jegyzet

1. **Székely Oklevéltár** I. k. 42.
2. **Székely Oklevéltár** I. k. 70–71.
3. SZÁDE CZKY KARDOS Lajos: **A székely nemzet története és alkotmánya**. Budapest, 1927. 53.
4. **Székely Oklevéltár**. III. k. 3.
5. TAGÁNYI Károly: **Felelet dr. ERDÉLYI Lászlónak. Történeti szemle**. 1916. 216. 409.
6. GARDA Dezső: **Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csíkban és Gyergyóban**. Csíkszereda. 1999. 45.
7. **Székely Oklevéltár**. II. k. 242–243.

8. **Székely Oklevéltár**. II. k. 298–299.
9. **Aprobatae Constitutiones**. III. R.L. XXVI. cím. VII. art.
10. SZÁDE CZKY: i. m. 297.
11. **A Székely Nemzet Jussait Világosító némely darab levelek**... Marosvásárhely. 1857. 55–58.
12. **Székely Oklevéltár**. VII. k. 43–44.
13. VARGYASI SZOLGA János: **Az Erdélyi Fejedelemségbenli székbeli katonák között, viszont ezek és Provincialisták között előforduló perek: úgy székely Jóságok megbecsülése módja**. Nagyvárad. 1829. 50–51.
14. **BONFINI művei**. 1744. 88.
15. **Székely Oklevéltár**. III. k. 141.
16. SZÁDE CZKY KARDOS Lajos: i. m. 297–278.
17. VERANC SICS Antal: **Művei** I. k. 145.
18. SZÁDE CZKY KARDOS Lajos: i. m. 74–75.
19. **Székely Oklevéltár**. III. k. 82–87.
20. **Székely Oklevéltár**. VIII. k. 416.
21. **Székely Oklevéltár**. I. k. 306–309.
22. **Székely Oklevéltár**. I. k. 313–317.
23. **Székely Oklevéltár**. II. k. 119–127.
24. ENDES Miklós: **Csik-, Gyergyó-, Kászon székek földjének és népének története 1918-ig**. Budapest. 1938. 102–141.
25. **Székely Oklevéltár**. V. k.
26. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1983. 35.
27. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1983. 175–176.
28. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. II. k. Bukarest. 1985. 287.
29. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1985. 279–280.
30. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1985. 344.
31. Csíkszeredai Állami Levéltár. Gyergyószék levéltára. F. 26. sz. 34.
32. Uo. 11.
33. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat II. k. Bukarest. 1985. 244.
34. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. II. k. Bukarest. 1985. 278–280.
35. Uo.
36. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1983. 80.
37. Csíkszeredai Állami Levéltár. Ditrói közbirtokosság levéltára. F. 328. Az 1899-es és az 1900-as jegyzőkönyvek pontosan leírják a tízesek szerepét.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

**Instituții autonome secuiești
până la jumătatea
sec. al XIX-lea**
(Rezumat)

Lucrarea trece în revistă instituții autonome din istoria secuilor (în domeniul reglementării vieții cotidiene, alegeri locale, administrație teritorială, autoguvernare economică, organizare militară) începând din timpul primelor atestări documentare din sec. al XIII-lea până la mijlocul sec. al XIX-lea. Odată cu sfârșitul sec. al XVII-lea sistemul libertății și autonomiei secuiești intră în criză, dar exemple pentru statutul juridic aparte, cât și pentru unele particularități juridice, se pot aduce și în cele ce urmează.

**Autonomous Székely
Institutions till the Middle
of the 19th Century**
(Abstract)

The paper offers a brief survey of the historical institutions of the Székely society (in the regulation of the everyday life, the election of the leaders, the territorial administration, the economic self-government, the military organization). The decline of the Székely Liberty system and self-government began early in the 18th century, but there are still subsequently examples for the separate legal status of the Székelys.

